УДК 82-13

Р.Ф. Сафиуллина

«ИБРАҺИМ ӘДҺӘМ» ДАСТАНЫНЫҢ ТАТАР ҺӘМ ТӨРЕК ВЕРСИЯЛӘРЕНДӘ ДИНИ-СУФИЧЫЛ ӘДӘБИЯТ ИДЕЯЛӘРЕ

В статье рассматривается поэма татарского поэта Габдельджаббара Кандалый «Кыйссаи Ибрахим Адхам», занимающая особое место среди произведений о суфийском шейхе Ибрахиме. Автор анализирует данное произведение в сравнении с турецким дастаном «Ибрахим Адхам». Предпринята попытка сравнительного анализа сюжетно-стилистических особенностей турецкого дастана и произведения татарского поэта Г. Кандалый.

Татарская версия дастана об Ибрахиме Адхаме содержит многочисленные заимствования из арабского, персидского и турецкого языков. Поэму Г. Кандалый можно отнести к жанру назира, широко распространившемуся в тюркской литературе (произведение, написанное на основе или по аналогии с известным сюжетом). Тем не менее, поэма не повторяет широко распространенный в Восточной литературе сюжет: в ней присутствуют события, не описанные в других версиях дастана. В ходе анализа автор приходит к выводу о том, что поэма Г. Кандалый является самостоятельным, оригинальным произведением, основанным на традиционный в восточной литературе и народном творчестве мотив.

Ключевые слова: Ибрахим Адхам, дервиш, дастан, суфийская литература, Габдельджаббар Кандалый.

The article deals with the poem of the Tatar poet Gabdeljabbar Kandaly Kyyssai Ibrahim Adham» which has a special place among the works about the Sufi sheikh Ibrahim. The author analyzes this work in comparison with the Turkish dastan «Ibrahim Adham». An attempt has been made to compare the plot and stylistic features of the Turkish dastan and the work of the Tatar poet G. Kandaly. The Tatar version of the dastan about Ibrahim Adham contains numerous borrowings from Arabic, Persian and Turkish. G. Kandaly’s poem can be referred to the Nazir genre, which is widely spread in Turkic literature (a work written on the basis of or by analogy with a well-known plot). However, the poem does not repeat the plot which is widespread in Eastern literature: it contains events that are not described in other versions of the dastan. In the course of the analysis the author comes to the conclusion that G. Kandaliy’s poem is an independent, original work based on a traditional motif in Eastern literature and folk art.

Keywords: Ibrahim Adham, dervish, dastan, Sufi literature, Gabdeljabbar Kandaly.

Төрки-мөселман дөньясы әдәбиятына һәм фольклорына кайбер уртак дастани сюжетлар хас. Мәсәлән, байтак мөселман халыклары әдәбиятында Ибраһим Әдһәм турында тезмә һәм чәчмә дастаннар, шагыйрьләрнең әсәрләре билгеле. Ибраһим Әдһәм – реаль тарихи шәхес: ул Бәлхтә туган, Суриядә гомер кичергән, 875 еллар тирәсендә [Госманов, б. 23] вафат булган. Аның Бәлх әмире булуы, байлыгын һәм тәхетен ташлап, дәрвишлеккә китүе мәгълүм.

Ибраһим Әдһәм турындагы шигъри әсәрне тәүге мәртәбә фарсы шагыйре Фәрид әд-Дин Гаттар язган (1229 елда үлгән) [Садыйкова, Хәйретдинова, 36]. Шулай ук Үзбәкстан җирлегендә дастан формасында язылган «Кыйссаи Ибраһим ибн Әдһәм» дигән чәчмә әсәр билгеле. Кайбер башка төрки халыкларда да аңа багышланган дастан бар. Атаклы мөселман әүлиясе турындагы дини эпос Әхмәд Ясәви тарафыннан да язылган [Садыйкова, Хәйретдинова, б. 248–255]. Шулай ук Сөләйман Бакырганиның дини-дидактик әсәрләре җыентыгында Ибраһим Әдһәмнең дәрвишләр юлына басуы әйтелә [Яхин, 229] .

Татар әдәбиятында Ибраһим Әдһәм образына шагыйрь Габделҗәббар Кандалый (1797–1860) аерым игътибар бирә. Аның «Кыйссаи Ибраһим Әдһәм» поэмасы дөньякүләм мәгълүм Ибраһим суфига багышланган. Г. Кандалыйның әлеге тарихи персонажга мөрәҗәгать итүе очраклы түгел. Әлеге бербөтен, тулы һәм эмоциональ образ мөселман Көнчыгышы әдәбияты белән яхшы таныш шагыйрьгә нык тәэсир иткән кебек, татар укучысын да тетрәндерә, уйландыра, илаһи кичерешләргә сәбәп була. Мәшһүр суфиның Аллаһ юлында дөньядан ваз кичүе әлеге тәэсирләрне бигрәк тә арттыра:

Гашыйк булсаң, гыйшык юлыга куйгыл кадәм,
Дөнья – гокъбен талак куйгыл, мисле Әдһәм.

Г. Кандалыйның «Кыйссаи Ибраһим Әдһәм» поэмасының 14 бүлеге сакланган. Әлеге әсәр татар телендә язылган, шулай да поэмада гарәп-фарсы, төрек телләреннән алынмалар бихисап. Аны төрки әдәбиятта киң таралган нәзыйрә (мәгълүм сюжетка нигезләнеп яки охшатып язылган әсәр) жанрына кертергә мөмкин.

Поэманың беренче бүлеге сюжет динамизмы, хәрәкәткә корылуы, шулай ук әкиятләргә хас образ – падишаһ персонажы кертелү белән халык әкиятләрендәге башламны хәтерләтә:

Шаһи Бәлх ирде солтан Ибраһим.
[Госманов, б. 318]

Көннәрдән бер көнне Ибраһим тәхеттән баш тартып, иске киемнәр киеп, дәрвишлеккә китә. Каһарманның әлеге гамәленең сәбәбен, аның элекке тормыш юлын да белмибез. Г. Кандалый укучыга бу хәлләрне сөйләми.

Г. Кандалый беренче строфада ук персонажның бәлагә таруын бәян итә: дәрвишлектә йөргән Ибраһим бикле шәһәр капкасыннан уза алмый һәм шәһәр читендә кунарга кала. Көтмәгәндә ул тирә-юньне карап-тикшереп йөрүче каравыл кулына эләгә. Каравыл юлчыдан карак дип шикләнә һәм үзләренең патшасы янына алып керә. Кемлеген сорашкан Һарун патшага юлчы үзенең Аллаһ ризалыгы өчен гомерен дәрвишлектә үткәрүче мосафир булуын әйтә. Каравыл башлыгы, ышанмыйча, ачу белән Ибраһимга китереп суга. Һарун патша хезмәтченең мосафирга карата мондый илтифатсызлык күрсәтүен хупламый. Ул Ибраһим Әдһәмнең хикмәт иясе дә икәнлеген сизеп

ала. Патша каравыл башлыгының үзен суктыра. Монда янә традицион фольклор, әкият мотивына дикъкать итми мөмкин түгел: ул – халыкның мескеннәрне һәм фәкыйрьләрне яклый торган игелекле, гадел патша турында күпгасырлык хыяллары. Г. Кандалый поэмасында Һарун патша, кунакчыллык кагыйдәсен тупас бозган хезмәтчене җавапка тартып, гадел хаким буларак гәүдәләнә. Әсәрнең төбендә, бик тирәндә яшеренгән ислам фәлсәфәсенә дә игътибар бирү кирәк: хуҗага ярарга тырышуда чама хисен онытып җибәрергә ярамый, хуҗа-падишаһ та –Аллаһның бер колы гына.

Татар шагыйре Г. Кандалыйның әсәрендә Һарун патша, кунакчыллык күрсәтеп, Ибраһимны кесәл белән сыйламакчы була. Ибраһим кесәлне алмый, тик елмаеп кына куя. Падишаһ мосафир елмаюының сәбәбен белмәкче булгач, кунак аңлатып бирә. Патша ризалыгын алырга омтылган хезмәтчене суктыралар, шул ук вакытта Аллаһ ризалыгын эстәгән Ибраһимга сый-нигъмәт тәкъдим итәләр, дип аңлата Ибраһим. Суфилар әхлагы хакимнәр кулыннан бүләк һәм сый кабул итүне һич акламый. Әмма падишаһ тәкъва, хикмәтле кунагы Ибраһимга ничек тә кадер-хөрмәт күрсәтмәкче: аны патша сараенда калырга чакыра. Ибраһим Әдһәм янә патша тәкъдименнән баш тарта. Патша сараенда рәхәт чигүдән Аллаһ катында тәүбә кылып гомер үткәрү, әлбәттә, тәкъва суфи өчен күпкә артык:

Дия кем: «Гафу сорап килдең миңа,
Бөтен гөнаһларың багышладым сиңа».
Бәс, аның белән миңа булмак кирәк,
Синең белән ничек тормак кирәк?

[Госманов, б. 318]

Шул сәбәпле хикмәтле кунак Һарун әр-Рәшид патша янында кала алмый.

Әлеге ике персонаж да тарихи шәхесләр булса да, чынлыкта алар очраша алмаган: Һарун әр-Рәшид Ибраһимнан бер гасыр элек, 763/809 елларда яшәгән. Бу мисал тарихи шәхесләр биографиясенең фольклорлашуын, үзгәртелүен, бизәлеп, әдәби әсәрләргә дә күчүен күрсәтә.

Татар шагыйре Г. Кандалыйның «Кыйссаи Ибраһим Әдһәм» поэмасы чыганаклары мәсьәләсе дә гаять актуаль. Фәрид әд-Дин Гаттарның суфи шәехләренә багышланган «Тәзкират әл-әүлийа» («Изгеләрнең юлы») әсәрендә Ибраһим ибн Әдһәмгә байтак урын бирелә. Поэмада шулай ук персонажның Бәлх патшасы булуы, тәхетен, хатыны һәм кечкенә улын ташлап китүе, Мәдинә шәһәренә барып, анда фәкыйрьлектә яшәве, авыр физик хезмәт белән шөгыльләнүе турында язылган. Г. Кандалый поэмасында исә Ибраһимнең гаиләгә, никахка мөнәсәбәте, элекке тормышы, ни сәбәпле дәрвишлеккә чыгып китүе укучыга хәбәр ителми. Моны суфи тарикатьләренең кайбер үзенчәлекләре татар халкына бөтенләй чит булу белән аңлатырга мөмкиндер. Ягъни татар ире дәрвишлеккә китмәгән, чөнки ул кырыс

табигать шартларында гаиләне туендыручысыз калдырып читтә йөрү мөмкин хәл дип санамаган.

Ибраһим Әдһәм турындагы мәгълүм чыганакларның берсе – XIV гасырда иҗат ителгән «Ибраһим Әдһәм» дастаны. Дастан фольклорлашкан, төрле халыкларда таралган. Аның иске төрек телендә генә дә дистәгә якын варианты яши. Г. Кандалый өчен дә Ибраһим дәрвиш турында поэма иҗат итүгә шушы дастанның чыганак булу ихтималы зур. Төрки дастанны үзенең мәшһүр «Төрек әдәбияты тарихы» китабында танылган төрек язучысы һәм әдәбият белгече Вәсфи Маһир Кожатүрк (1907–1961) тикшерә.[Kocatürk, s. 162]. *(Дастаннан татарчага тәрҗемәләр шушы чыганакка таянып гамәлгә ашырылды.)*

Төрек дастанында да сюжет Ибраһим турында бәян итүдән башлана. Әмма монда Ибраһим ибн Әдһәмнең суфи булганчыга кадәрге тормышы, Аллаһка якынаю турында уйланулары, дәрвишлеккә китүенең сәбәпләре әйтелә.

Horasan'da var idi bir padişah,
Hükmüşarkdangarbageçerdiey şah.
[Kocatürk, s. 162]

(Хорасанда бар иде бер падишаһ,
Хөкеме Көнчыгыштан Көнбатышка кадәр, әй, шаһ.)
[Сафиуллина, б. 162]

Хорасан падишаһы Ибраһим башта абсолют хакыйкать, тәсаувыф, Аллаһ юлы турында уйланмый торган гадәти бер хаким була. Әсәрдә аның тормышын һәм карашларын үзгәрткән бер вакыйга тасвир ителә. Патша төнлә үзенең сараенда йоклаганда бер төш күрә:

Damın üzerinde bir kişi gezer,
Çün tıkır tıkır edip nesne ezer.
İbrahim çağırdı «kimsin ey kişi?»
Geceleyineyliyesün buişi.
Kişi etti: Ben senin devecinem,
Deveya vukildim anı isterim.
[Kocatürk, s. 162]

(Түбә өстендә бер кеше йөрер,
Дөбер-шатыр әйбер изәр.
Ибраһим дәште: «Кем син, әй, кеше?»
Кеше әйтте: «Мин синең дөя караучың,
Дөя тотарга чыктым, шуны телимен».)

Ибраһим Әдһәм бу сүзне тыңлап, пошаманга төшә, чакырылмаган «кунак»ка түбә өстендә дөя булмаслыгын аңлатырга тырыша. Аңа үзенең терлекләре арасыннан бер дөяне алырга һәм сарайдан чыгып китәргә тәкъдим итә. Бу кеше падишаһның, «җылы атлас эчендә ятып», Аллаһтан читләшүен тәнкыйтьли, «минем монда дөя табарга теләвем – синең: "мин – Тәңре колы", диюең белән бер», ди.

Ибраһим падишаһ йокысыннан уяна һәм аптыраушта кала. Моннан соң да әле тагын шундый гаҗәп төшләр күрә, аларда да аңа дөньяның фанилыгы, Аллаһка якынаю зарурлыгы әйтелә. Ибраһим нишләргә дә белми, гаҗизләнә, гел уйда була. Юаныч табу өчен ул гаскәре белән ауга чыга. Бер боланны куган вакытта адаша. Колагына: «Уян, уяндырганчы уян!» – дигән тавышлар ишетелә. Ниһаять, бер көтүчене очратып, аңа үзенең затлы киемнәрен бирә, көтүче киеменә төренеп, ялгыз башы китеп бара.

Ибраһимнан ике айлык чагында калган һәм аның урынына тәхеткә утырган улы атасының югалуына бик кайгыра. Ул 18 яшькә җитә. Көннәрдән бер көнне хәбәр килә: Ибраһим Әдһәм Мәккәдә дәрвишләр башлыгы булган икән, ул тауларда утын кисеп, аны базарда сатып, әлеге акчага икмәк алып, дәрвишләргә тарата, дип сөйлиләр.

Угыл атасын өенә алып кайту өчен, сәүдәгәр кыяфәтенә кереп, Мәккәгә китә, эзли торгач, әтисен таба:

Аркасына төягән утынын,
Килә иде бер ак сакаллы карт.
Кулына аскан утынның бавын,
Биленә таккан балтаның сабын.
[Сафиуллина, б. 164]

Әлеге тетрәндергеч һәм дастани вакыйга Г. Кандалый поэмасында тасвирланмаган. Төрек вариантында исә угыл атасының кулын үбә, аны туган иленә алып кайтып, анасы белән кавыштырырга, яңадан тәхеткә утыртырга омтыла.

Төрекчә дастанда дәрвишләргә хас аскетизмның һәм фани дөньядан ваз кичүнең иң югары дәрәҗәсен күрәбез. Ибраһим Әдһәмнең Аллаһка гыйшкы һәм тәкъвалыгы шулкадәр көчле була, ул хәтта ерак аралар үтеп килгән, унсигез ел буе күрмәгән улының тырышлыгын күңеле белән кабул итми. Ул ике ут арасында кала: аңа улы якын, әмма Аллаһны ул артыграк ярата. Дәрвиш, илаһи мәхәббәтенә кимчелек килер дип уйлап, «йә минем җанымны ал, йә улымныкын ал» дип, Аллаһка дога кыла:

«Телимен синнән, әй, Ходаем,
Кылма каршылык аны миңа бүген.
Йә минем җанымны ал бу сәгатьтә үк,
Йә – аның», – дигәч, ауды пәһлеван.
[Сафиуллина, б. 165]

Төрек дастанында тасвирланган бу фаҗига тетрәндергеч: Ибраһимның пәһлеван гәүдәле улы шунда ук егылып, җан тәслим кыла.

Дастанның калган өлешендә аерылу газабы чагылыш таба. Ибраһим, әүлия һәм суфи шәехе булса да, гадәти кешегә хас сыйфатлардан мәхрүм түгел, чөнки суфилар – Аллаһның гап-гади коллары. Ибраһимда аталык хисләре уяна:

Атасына омтылып килгән
Әлеге хәлгә төшкән,

Атасы угына очраган,
Ятим угыл, гариб угыл.
Ата угы сине яндырды,
Бөтен илләр безгә карады,
Ялгызлыгың йөрәгемне яндырды,
Ятим угыл, гариб угыл.
Сәүдәгәр кыяфәтенә кердең,
Бу өлкәгә килеп юлыктың,
Егетлекне илгә бирдең,
Ятим угыл, гариб угыл.
Мине дәрвишләрдән сорадың,
Утынга киткәнемне белдең,
Җанымны телгәләдең,
Ятим угыл, гариб угыл.

[Сафиуллина, б. 165]

Биредә рефрен булып яңгыраган «Ятим угыл, гариб угыл» гыйбарәсе тулаем суфилар риторикасына хас. Суфилар фәлсәфәсендә дә, гомумән, дин өйрәтүе буенча, Галәмнәр хуҗасы Аллаһ каршында гына түгел, Ул бар иткән табигать каршында да бәндәләр көчсез һәм зәгыйфь – гариб. Шулай ук төрек дастанында Ибраһим образының тасвирламасы да мөселман халыкларының традицион суфичыл әдәбиятындагы тасвирламалар белән туры килә. Көтүчеләр, чыбык, утын җыючылар – дәрвишләрнең социаль хәле традицион рәвештә нәкъ шулай сурәтләнә. Фәкыйрьләрчә киенгән суфи тамагын да Аллаһ ни бирсә, шуның белән туендырган.

Әгәр яңадан татарча шигъри әсәргә, ягъни Г. Кандалыйның «Кыйссаи Ибраһим Әдһәм» поэмасына әйләнеп кайтсак, аның төрек, фарсы һәм үзбәк версияләреннән беркадәр аерылып торуын күрербез. Г. Кандалый поэмасының бүгенгәчә сакланган 11 бүлегендә алдарак телгә алынган вакыйгалар сурәтләнми. Ибраһим Әдһәмнең гаилә хәле дә телгә алынмый. Композицион яктан Кандалый поэмасы берничә сюжет сызыгына корылган, аларны уртак персонаж – Ибраһим берләштерә.

Поэмада зикер (Аллаһны телгә алу, искә төшерү) һәм догалар шактый урын алган. Зикердә, ягъни, автор версиясе буенча, мөнәҗәттә, әсәрнең төп идеясе дә бирелә:

Кем сәнең зикрең, Хода, Раббе-л-кәрим,
Инҗир-у-хөрмәм ирер улдыр бәнем.
Мәүляи зикрең гөлстаным дорыр,
Зикрең, и Хакъ, багый-бөстаным дорыр.
Зикрең, и Хакъ, әһле әүлядым дорыр,
Дөнйа-ахирәт вә гъәдел-дадем дорыр.

[Госманов, 325]

Шушы сүзләрне әйтеп, Ибраһим вафат була.

Аннан соңгы бүлекләр, беренче карашка, поэманың исеме һәм баш каһарман белән бәйле түгел: Ибраһим Әдһәм персонажы сюжет-

тан бөтенләйгә төшеп кала, соңында бер-берсе белән эчтәлек ягыннан бәйләнгән аерым бүлекләр дәвам итә. Бишенче бүлектә бер мәҗлескә җыелган могтәбәр кешеләр, фәкыйрь киенгәнлеген сәбәп итеп, олы яшьтәге берәүне үз җыелышларыннан куып җибәрә. Кайбер галимнәр фикеренчә, биредә сүз янә Ибраһим Әдһәм турында бара. Ул башка бер дәрвиш персонажмы, әллә автор Ибраһим образына яңадан мөрәҗәгать итәме – мәгълүм түгел. Һәрхәлдә, әлеге персонажны күрсәтү – Ибраһим суфидай бәндәләргә ачу сакламый торган, бөтен авырлыкларга сабыр итүче тәкъва мөселман темасын дәвам итү дип аңлашыла.

Г. Кандалый поэмасында татарлар өчен традицион булган динисуфичыл әдәбият идеяләре [Хасавнех, Мөхәммәтҗанова, б. 36–45] һәм халык иҗаты бергә үрелеп, шигъри образлар белән баетып бирелә. Шулай ук автор персонажлар әхлагына халыкчан рәвештә төгәл бәя бирә. Мәсәлән, җиденче бүлектә лирик герой исеменнән хикәяләү игътибарга лаек. Анда тасвирланган хәлләр яшь шагыйрьнең үз башыннан кичкән вакыйгага охшап тора. Нәкъ кичке эңгер-меңгердә генә бер авылга белем һәм тәҗрибә эстәп дөнья гизүче яшь егет килә. Япан кырда ялгыз калу чарасызлыгы аны шушы авылда кунарга мәҗбүр итә. Җирле халыкның элек яшәгән җиреннән төрле яманлыклар өчен сөрелгәнлеге турында ул хәбәрдар була.

Авылда мосафирның кунуы турында ишеткән кешеләр иртән иртүк егет янына килеп җитәләр: аның кая, нинди максат белән юнәлүен, кайсы нәселдән, кем булуын тәфсилләп сорашалар. Егет берни яшермичә сөйләп бирә. Авыл кешеләре аның белән артык итагать саклап тормый: кунакка ышанмыйлар, чыннан да Кандал авылының фәлән-фәлән кешесе булуын раслаган язу сорыйлар. Табигый, сәфәргә чыккан егетнең мондый кәгазе булмый. Шулвакыт авыл агайлары татар-мөселманга хас кунакчыллык кагыйдәләрен боза: мосафирны зинданга ташлап, җәза бирергә карар кыла. Бары тик шушы вакытта авыл аша бер сәүдәгәрнең узып баруы, бәлагә тарыган мосафирның аяныч хәлен ишетеп, аның өчен ясак түләве генә егетне зинданнан коткара.

Беренче карашка, яшь мосафирның явыз кешеләр яшәгән авылда күргәннәре атаклы Ибраһим шәех турындагы әсәр мантыйгына туры килми сыман. Шулай да, игътибар итсәк, авторның әлеге ике төрле сюжет сызыгын бер әсәрдә берләштерүе эзлекле һәм табигый күренеш булуын аңларбыз. Поэма башында шәһәр читендә кунып калган Ибраһим Әдһәмгә дә җирле халык тарафыннан илтифатсызлык, ышанмаучылык билгеләре күрсәтелгән иде. Мосафирларга кадерхөрмәт күрсәтү кагыйдәләрен тупас бозып, суфи дәрвишне дә кыерсыталар. Ләкин Аллаһ хакына сабыр итүче мөселманнарга карата һәр ике очракта да гаделлек торгызыла. Әлеге ике сюжет сызыгын шушы уртак фикер берләштерә.

Поэманың соңгы бүлеге «Мөәллифе пәнд ба-худ гөфтәнүш» («Автор үзе белән киңәш-табыш итә») дип атала. Бүлек исеме –

каламбур түгел. Текстта моңарчы очраган мөнәҗәтләрдәге кебек үк, Г. Кандалыйның игътибары бу очракта да лирик геройның эчке дөньясына юнәлгән. Әлеге бүлекләр укучыга үгет-нәсыйхәт бирүгә багышлана. Лирик герой, суфилар шикелле үк, үзенең гөнаһлы бәндә булуын, гөнаһларын исенә төшереп кайгыруын, Аллаһның ярлыкавына өметләнеп, дога кылуын, зикер әйтүен яза. Элекке бүлекләрдәге «Мөнәҗәтләр»дәге сыман ук, монда да Г. Кандалый игътибарны лирик геройның күңел дөньясына, эчке кичерешләренә юнәлтә. Беренче очракта автор гөнаһларын кичерүне үтенеп, Аллаһка ялварса, «Автор үзе белән киңәш-табыш итә» бүлегендә ул үз-үзен «камчылый». Суфиларга хас булганча, ул башка кешеләр, персонажлар гаебен тикшерә алмый, суфи шигъриятендәге сыман, мәләмәтиягә – үз-үзен тәнкыйтьләүгә бирелә [Мухаммад, с. 57]. Суфи шагыйрьләр кебек үк, Г. Кандалыйның лирик герое да үз-үзенә карата «мескен», «гарип», «фәкыйрь», «гөнаһлы»ише сүзләр куллана, ләкин аның Аллаһ кичерүенә өмете бар. Шуның белән укучыга эмоциональ йогынты көчәя һәм тирәнәя.

Г. Кандалый әсәрендәге төп юнәлеш, – тәсаувыфтан да бигрәк, ислам шәригате кушканны үтәү, Коръән белән гамәл кылу, яшәү, гөнаһлар өчен үкенеп, Аллаһка ялвару. Сурәтләр, символлар суфичылык идеяләрен үткәрергә ярдәм итсә дә, асылда барысы да гомумислам рухында. Алар исламга да, тәсаувыфка да хас. «Шуңа алар халык әсәрләренә бик органик булып кереп урнашканнар, һәм аларның образлар дөньясын баетканнар» [Садыйкова-Башкурова, б. 113].

Җыеп әйткәндә, Г. Кандалыйның «Кыйссаи Ибраһим Әдһәм» поэмасында дәрвишлек, тәкъвалык, дини дидактика, нәсыйхәтләү урын ала; Ибраһим образының Аллаһ юлында җанын фида кылырга әзерлеге турындагы идеяләр, мотивлар саклана. Шул ук вакытта, шагыйрь Г. Кандалый әсәренә оригиналь иҗат ысулы хас, авторның шәхси фикер-карашлары, сюжет сызыгында яңа, кабатланмаган урыннар бар. Әлеге аерымлыклар, нигездә, татар җирлегенә карый яисә лирик герой белән бәйле хис-кичерешләрне, кайбер вакыйгаларны сурәтли. Шулай ук татар шагыйре иҗат иткән поэмада Аллаһка зикердога (автор аларны мөнәҗәт дип атый), традицион суфи шигърияте символлары белән сурәтләү игътибарга лаек. Шунысы да мөһим: Г. Кандалый әсәрендә мәгълүм борынгы сюжетлар татар халык иҗатыннан алынган мотивлар, традицион фольклор жанрлары белән бергә үрелеп бара. Димәк, Г. Кандалый поэмасы, традицион мотивлар, суфичылык-мөселман, дини-дидактик әсәрләр белән уртаклыкларны саклаган хәлдә, алардан шактый аерылып та тора, ул – кабатланмаган сюжет сызыкларына, яңа образ һәм идеяләргә ия мөстәкыйль, оригиналь әсәр.

Әдәбият

Госманов М.Г. Бер гомердә ике чор // *Кандалый Габделҗәббар.* Шигырьләр һәм поэмалар. Казан: Татар. кит. нәшр., 1988. 552 б.

Kocatürk Vasfi Mahir. Türk Edebiyatı tarihı. Ankara, 1970. 854 s.

Мараш И. Религиозное обновление в тюркском мире (1850–1917). Казань: Иман, 2005. 96 с.

Мухаммад Ю.Х. Суфийская энциклопедия (Часть I–II). Казань: Иман, 2004. 230 с.

Садыйкова А.Х., Хәйретдинова Р.Р. XII–XX гасыр башы татар әдәбиятында дини фольклор: дәреслек. Казан: КФУ, 2016. 384 б.

Садыйкова-Башкурова А.Х. Ислам һәм татар халык иҗаты. Казан, 2005. 231 б.

Сафиуллина Р.Ф. Традиции фольклора в творчестве Габдельджаббара Кандалый. Казань: ИЯЛИ, 2020. 168 с.

Хасавнех А.Ә., Мөхәммәтҗанова Л.Х. Әбү Бәкер Каландар Руминың «Каландарнамә» исемле суфичыл әсәрендә мәхәббәт классификациясе // Фәнни Татарстан. 2022. № 3 (35). С. 36–45.

Яхин Ф.З. Татар шигъриятендә дини мистика һәм мифология. Казан: ТДГИ нәшр., 2000. 268 б.

Сафиуллина Рузия Фәһим кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының халык иҗаты бүлеге фәнни хезмәткәре